

בענין המורעק"ס, האם ייתכן שהיא חלזון התכלת הכשרה (תשובה לדברי הרב מרדכי אברהם כ"ץ שליט"א במאמריו בענין חלזון התכלת בגליונות י" י"א כ"ח.)

פורסם בקובץ "אור ישראל", גיליון לא', מוסדות ווילעדניק, ניו יארק

א. הוכחה שחלזון המורעקס אינה חלזון התכלת הכשרה.

א) בשו"ע סי' שט"ז ס"ב במשנה ברורה ס"ק ז' וס"ק ח' מבואר דכל חיה שיכול להגיעו בשחיה אחת, אע"פ שהחיה יכולה ללכת, חשיב כניצוד ועומד, ואין בו משום צידה דאורייתא, ולפי"ז צ"ל דבחומט ליכא חיוב משום צד שהרי זו לאט לאט כמש"כ בגליון י' סעיף ו', [ומש"כ בגמ' (שבת ק"ז) דאיכא משום צד בשמונה שרצים (שאחד מהם הוא החומט) עכצ"ל דהיינו באופן כללי, ועיקר כוונתו לומר דאיכא בהם חיוב צידה מצד שצדן לצורך ויש במינם ניצוד, אבל עדיין יתכן שיהיו פטורים מטעם אחר, עיי"ש היטב בסוגיא, ועדיין צ"ע], וא"כ היות ומפורש בגמ' (שבת עה.) דאיכא חיוב משום צידה בחלזון התכלת, הרי שמוכח דאין זה חומט.

ב) ולענ"ד היה נראה לומר דבאמת פלוגתא דתנאי היא בירושלמי, וז"ל (שבת פרק ז' הלכה ב' דף נב.) "הצד חלזון ופצעו אית תניי תני חייב שתים. אית תניי תני אינו חייב אלא אחת. מ"ד שתים אחת משום צד ואחת משום נטילת נשמה מ"ד אחת היידא משום נט"נ. ולית לה צידה. ואתיא כהיא דאמר וכו' מין חיה טהורה ברא הקב"ה למשה במדבר. כיון שעשה בה מלאכת המשכן נגזזה" ומצינו בקה"ע ופנ"מ ג' פירושים בזה: 1) דלכו"ע לא צדו חלזון לתכלת במדבר, אלא היה להם ממצרים, ובאילים לא היה משום צידה דבהמה הם. ופליגי בתחש (שהוא חיה) אם צודה, או שבאה מאליה למשה, ולמ"ד השני לא היה מלאכת צידה במשכן. 2) לכו"ע צדו החלזון, ופליגי אי נחשב צידה, ולמ"ד השני התחש חיה וצודה ועי"ז נמצאת מלאכת צד במשכן. 3) לכו"ע צדו החלזון, ופליגי אי נחשב צידה, ולמ"ד השני לא היתה מלאכת צידה במשכן כלל דס"ל דהתחש נבראת לפי שעה ואין למדין מדבר שאינו אלא לפי שעה.

ג) ולכאורה יש להקשות על כל הפירושים: 1) לפירוש א' וגי קשה דהו"ל לירושלמי להביא איזה מלאכה מכניס תנא זה למספר ל"ט במקום צד. 2) ועוד קשה: דלא מצינו בשום מקום אחר שיש מ"ד דלית ליה צידה. 3) ועוד קשה: דמפורש בתוס' (שבת עה. ד"ה הצד) דרק בחלזון ליכא משום צד למ"ד זה. 4) לפירוש א' קשה דמהא דקאמר דנבראת למשה במדבר, עדיין אין מוכרח שלא הוצרך לצודו, והו"ל למימר דבאתה למשה מאליה, והעיקר חסר מן הספר. 5) ועוד קשה: מנ"ל דבעינן שהמלאכות יהיו בשעת הקמת המשכן, דלמא סגי בכך שנצרכו להם עבור עניני מלאכת המשכן, שהרי לא מסתבר שחרשו וזרעו הסממנים במדבר. 6) לפירוש ב' וגי קשה קושית התוס' (שם) מהו הסברא לומר דליכא משום צידה בחלזון.

ד) ולכן היה נראה לענ"ד לומר דפליגי אם חלזון התכלת היה ספיי"א (דיונון) או מורעק"ס (והשאר יתפרש כפירוש השני הנ"ל), והתוס' לא ידעו ליישב כן, משום שלא היה ידוע להם מהות החלזונות השונים.

ה) ומדהוצרך לומר דהמ"ד השני ס"ל שהתחש היתה יתה, ולא קאמר דבמדבר באמת השתמשו בספיי"א, ואילו הרייתא מייירי בזה"ז בעבור ציצית, מוכח דס"ל לירושלמי דמוכרח להשתמש לציצית דוקא באותו החלזון שהשתמשו בו במשכן ולא באחר. (וצ"ע בזה מלשון הרמב"ם ה"ל ציצית פ"ב ה"ד). וא"כ לדידן דפסקינן כהבבלי, ששם אין מובא כלל הדיעה השניה שבירושלמי, אלא נקט דלכו"ע יש בו משום צד, הרי נמצא דלהלכה בעינן דוקא לחלזון הספיי"א (הדיונון).

ב. שני מיני חלזון איכא

א) כל מה שהקשה ע"ז הרמב"ם שליט"א בגליון כ"ח יש ליישב בס"ד: דמה שלא הזכירו חז"ל שיש שני סוגים שונים הנקראים בשם חלזון, הנה לגירסא (בערוך) במנחות מ"ד. "חלזון ז' ה" הרי שי"ל דבמילת "זה" בא לאפוקי משאר חלזונות. וגם בלא"ה מצינו כזאת בש"ס שיש שני דברים שונים עם שם אחד בלי שחז"ל יפרשו כן, וכגון ב' שקיעות (או ב' צאה"כ), ורקם וחגר בריש מס' גיטין (עיי"ש בתוס') ועוד כהנה.

ב) ומה שלא כתבו דעתיד ליפרע מתולה קלא אילן ולא הזכירו גם התולה צבע מורעק"ס, י"ל דנקטו את הצבע שהיו רגילים לזייף בו, וה"ה אינך, ועכצ"ל כן שהרי איכא נמי צבע איסטיס הפסולה שהיתה מצויה בזמנם, ואעפ"כ לא הזכירוהו בגמ' (עיי'ן לולאות תכלת עמוד 240) אלא עכצ"ל כנ"ל, וכש"כ צבע המורעקס שהיה יקר ונדיר.

ג) ומש"כ שהרמב"ם היה צריך לפרש דבר זה כדי שלא יטעו, י"ל דמאחר שפירש סימניו, שוב א"צ להאריך יותר בזה, ובפרט מה שקראו דג (ולא רק דומה לדג), ואף אם נאמר דגם כל יצורי המים מכוונים לפעמים בשם דג, הרי הרמב"ם בא לפרש ולא לסתום והו"ל לקראו חומט ולא דג, וכן שאר סימניו כולם מתיישבים יותר בספיי"א מאשר במורעק"ס (כמבואר באריכות במאמרו של הרב שלמה אנגלארד שליט"א בגליון י"א).

ד) ומש"כ שלא מסתבר שישתמשו באותו שם לשני מינים שונים, הנה בלשון תורה אין מופיע שם חלזון כלל, והחלזון הרגיל נקרא חומט (ויקרא י"א ל'), וחלזון התכלת אינו מוזכר כלל, ורק בלשון חז"ל נקראו שניהם בשם חלזון, וי"ל שהוא מלשון אומות העולם (כמו שהביא מערבית ופרסית), ומכיון שלא נמצא בלשון התורה כינוי ליצור של התכלת, ע"כ התחילו בני אדם לקרוא לו בשם חלזון, משום שגם הוא היה יצור ימי חי שמוציאים ממנו צבע כמו חלזון המורעקס.

ה) ומה שהביא (גליון י' סעיף ו') ממנחות מג. דמשמע שלא היה בזמנם שום צבע אחר מלבד התכלת הכשרה והקלא אילן, הנה עכצ"ל שהיה איסטיס (כנ"ל), אלא דצ"ל שדרך הגמ' לקצר בלשונה, ועיקר הכוונה הוא לומר שלא יתכן שיהיה צבע נוסף שהבדיקה לא מזהה אותה, דא"כ אין הבדיקה שווה כלום, ולכן הוכרח לתרץ שצריך את שתי הבדיקות.

ו) ולענ"ד נראה לומר דבזה יתיישב כיצד יתכן שיש שהבדיקה הראשונה מגלה את הזיוף ויש שצריך לבדיקה השניה, וגם מפני מה עושים הראשונה כלל ואין מסתפקים רק בשניה (שנראה שהיא יותר קלה להשיג את החומרים הדרושים לה, עיי"ש בגמ'), דהיינו משום שיש שני מיני זיופים או יותר (קלא אילן ואיסטיס ומורעקס).

ג. הפרכת הראיות שהמורעקס הוא חלזון התכלת

א) הראיה מהראבי"ה. ז"ל הראבי"ה (ברכות סי' כ"ה): "מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ר"א אומר בין תכלת לכרתי. וקבלתי שיש מין צבע שקורין כרתי ודומה לתכלת. וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפירין ובין פריפינין, והוא מעיל שקורין בלשון לע"ז פורפיר"א ויש שדומה לו קצת".

והנה לפי מה שנתבאר לעיל שפיר י"ל דירושלמי זה הוא כמ"ד השני דלית ליה צידה בחלזון התכלת.

ויותר נראה לומר דאע"פ שסתם תכלת שבש"ס הוא התכלת הכשרה לציצית, מ"מ אין זה מוכרח להיות כן תמיד, ועיקר שם תכלת הוא הצבע הכחול, ולא דוקא הכשרה לציצית, ושפיר י"ל שהירושלמי מפורש שבין תכלת לכרתי מיירי בתכלת שאינה כשרה לציצית, ויסוד זה יש ללמוד מן הרמב"ם (הלי ציצית פ"ב) שפתח ואמר "תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול וכו' והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה" דמשמע מזה שעיקר שם תכלת הוא שמו של הצבע, אבל הא דבעינן שיהא מחלזון שע"ז עומדת ביופיה, אין זה אלא דין מיוחד הנאמר בתכלת שבציצית (וה"ה תכלת שבבגדי כהונה וכמש"כ במשנה למלך, שהרי נלמדים זה מזה כמש"כ התפא"י בקופת רוכלין, ומה שלא ביאר כן הרמב"ם בהלי כלי המקדש י"ל דהיינו משום שלא נתפרש דין זה המפורש בש"ס כ"א לגבי ציצית).

ב) הראיה מהר"ן. ומה שהביא מהר"ן (חידושי שבת ק"ז) שכתב "שאני חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שבאשפות ואינו בעל אברים", הנה הרואה יראה שלא אמר שחלזון התכלת הוא ממש ממין וסוג החלזונות שבאשפות, אלא רק דימה אותם מצד שאינם בעלי אברים, ועיקר חידושו שחידש שחלזון התכלת אינו בעל אברים אינו מכח הדמיון לחלזונות שבאשפה, אלא כדי לתרץ את הקושיא, ומהחלזונות שבאשפות הביא רק בתור "זכר לדבר", (ומשום שחלזון התכלת לא היה מוכר וידוע בזמנם) שמסתבר לומר שמפני דמיונם (עכ"פ בכמה פרטים) הוא שכינו לשניהם בשם חלזון.

ג) הראיה מרש"י. ומה שהביא מדכתב רש"י (סנהדרין צא.) שהוא "תולעת", נראה דאדרבא מכאן ראייה דסובר רש"י שחלזון התכלת אינה חומט, שהרי בשבת קז. כותב רש"י על "שאר שקצים ורמשים" (שאינם משמונה השרצים שאחד מהם הוא החומט) "כגון תולעת ונחשים ועקרבים" הרי נמצא ברור דלרש"י חומט ותולעת אינם דבר אחד.

ועוד ראייה לדבר מהא דרק בע"ז כח: מתרגם רש"י דחלזון הוא לימעץ (כנוסח "המתרגם) שהוא כעין מה שתירגם רש"י לחומט (ויקרא י"א ל') "לימצ"א" אבל בכל שאר המקומות בש"ס (שבע במספר - שבת כ"ו ע"ה מגילה ו' בבא מציעא ס"א סנהדרין צ"א מנחות מ"ב מ"ד) לא תירגם רש"י כן, אע"פ שדרכו להרבות בתרגום ללע"ז, ועכצ"ל דהיינו מפני שרק בע"ז לא מיירי מחלזון התכלת, משא"כ כל שאר המקומות, שרש"י מעמידם בפירוש בחלזון התכלת.

ד) הראיה מהראב"ד. ומה שהביא מהראב"ד ומהרמ"ע מפאנו, שפיר יש לומר דמיירי מהחלזון הרגיל.

ה) הראיה מהיעב"ץ. ומה שהביא מסידור היעב"ץ שכתב שחלזון הוא "בריה בים דומה לדג וחומט ימיי" הנה לא ביאר כלל במה הוא דומה לחומט ימיי, ועכ"פ לא כתב שהוא בעצמו חומט ממש, ובכלל קיצר מאד בדבריו, ואין ללמוד מהם שהיה מבורר אצלו מהו החלזון.

ו) **הראיה מהתפא"י**. ומה שהביא מהתפארת ישראל בקופת רוכלין בריש מס' שבת, המעיין שם בדבריו יראה דלא ברור לו הדבר כלל, ורק הביא מספרי האומות שכתבו שהוא חומט, ואדרבא מקשה עליהם ודוחה דבריהם.

ז) **הראיה מהחוות יאיר**. ומה שהביא מהמקור חיים (לחוות יאיר), אמנם הוא מחליט שם שהחלזון הוא דג הפורפר, אבל הרי הוא מחלט שם ג"כ שהוא צבע סגול ולא כחול, וא"כ מוכרח לומר שלא היה לו בזה מסורת, שהרי מבואר באריכות בספר לולאות תכלת ח"ג ע"פ דברי הראשונים שהוא כחול ולא סגול, ומכיון שלא ביאר טעמו ומקורו, רק ציין לספר חידושי שאינו בנמצא אתנו, ואין אנו יודעים עד כמה בירר את הדבר, והאם יש בדבריו תשובות מספיקות לכל הקושיות שעל שיטה זו, ואולי גם הוא היה מודה לאדמו"ר מראדזין אילו היה יודע משיטתו וראיותיו, לכן ברור הוא שאין לדחות את דבריו הברורים והמוכחים של האדמו"ר מראדזין מפני דבריו הקצרים והחתומים של המקור חיים.

ח) **הראיה מהגמ'**. ומה שהביא ראייה מדרשת חז"ל (מגילה ו.) ששפוני טמוני חול הוא חלזון, ורצה לומר שמשמע מזה שהחלזון טמון בחול, תשובתו בצידו, שבגמ' שם דרשו רק "שפוני" על חלזון, ואילו "טמוני" דרשו על טרית ("דג שקורין טונינא" - רש"י) ו"חולי" על זכוכית לבנה. (ואף שברש"י על החומש משמע קצת שכולם טמוני בחול, הרי ברור שא"א לפרש כן בדבריו שם, דא"כ נצטרך לומר שאף דג הטרית דרכו ליטמן בחול, שזה בוודאי אינו נכון).

ד. גוון הצבע של התכלת

א) מה שהביא מהרמב"ם שכתב: "וזה היא דמות הרקיע הנראית לעין (השמש) בטהרו של רקיע" דמשמע שהוא כחול בהיר. הנה צריך להבין מהו לשון "הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע" דאם הכוונה למראה הרקיע שבמשך כל היום, הו"ל למימר "דמות הרקיע הנראית כשהשמש זורחת" או כיו"ב, לכן נראה לפרש דר"ל שהוא הצבע הכהה הנראית לאחר עלה"ש, כאשר העין כבר יכולה להבחין בצבעו, מפני שאור השמש כבר התחיל מעט להאיר, וזהו "הנראית לעין" (כגירסת הכת"י) או "הנראית לעין השמש" (כגירסת הספרים), והטעם שצריך את הצבע של הזמן הזה, הוא משום שרק אז ניתן להבחין בעצם הצבע האמיתי של הרקיע, כי כאשר השמש כבר זורחת, הרי היא עושה את הצבע בהיר יותר ממה שהוא באמת, כדרך השמש, וכפי שניתן לראות בכל דבר המונח חציו בשמש וחציו בצל, וזה פירוש "בטהרו של רקיע", שהוא ע"פ לשון הפסוק "וכעצם השמים לטוהר" המובא במנחות מג: לענין התכלת, שתירגם אונקלוס "לברירו", דהיינו "בירורו של רקיע". ובהל' כלי המקדש פ"ח הי"ג כתב הרמב"ם: "הצבוע כעצם השמים" דהיינו הצבע העצמי הברור של השמים, ללא השפעת אור השמש.

ב) וכן מוכח מהמשך לשון הרמב"ם שם: "וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין" הרי מבואר דצבע שחור הוא כעין הרקיע, ועכצ"ל דהיינו כחול כהה מאד.

ג) ומה שהביא מרש"י שכתב (שבת ע"ה). "שתהא מראית צבעו צלולה", הנה מדכתב מראית צבעו ולא מראית דמו, מוכח דבשעה שהוא צלול יש בו גם צבע. ובאמת צלול אין פירושו שקוף ללא צבע, אלא צבע צלול ללא עכירות.